بۆکان لە سەدەی بیستەمدا

دوای بڵاوبوونەوەی کتێبی "تاریخ فرهنگ مکریان - بۆکان" ی نەمر ئیبراهیم ئەفخەمی کە لە دەوروبەری ساڵی ١٣٦٤ (١٩٨٥) دا بە زمانی فارسی بڵاو کرایەوە (بڕوانە بەشی ١٥ ی ئەم زنجیرە وتارە)، هیچ کارێکی سەربەخۆی جیددی لە سەر مێژووی بۆکان نەکرابوو تا ئەوەی لە سەرەتاکانی ئەمساڵدا کتێبی بەناوەرۆکی کاک ڕەحمان محەممەدیان بە ناوی "بۆکان لە مێژوودا" کەوتە بەر دەستی خوێنەرانی تامەزرۆی مێژووی کوردستان.

دوای بڵاو بوونەوەی کتێبەکە من بابەتێکی کورتم بۆ ناساندنی کتێبەکە نووسی، کە لە ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات – بۆکان دا بڵاو کرایەوە.

ناساندنی ئەو کتێبە بەڵگەنامەییە لە بەشی "بۆکان لەمێژوودا" کە تایبەت بە مێژووی بۆکانە، پێداویستییەکی بێگومانە وزانیاریی ناو ئەم زنجیرە وتارە بەبێ باسی کتێبەکەی ڕێزدار ڕەحمان محەممەدیان، ناتەواو دەبێت. هەر بۆیەش لێرەدا دەقی وتارەکە دەهێنمەوە و هیوای زۆرم هەیە لە داهاتوویەکی نزیکدا بەرگی دووهەمی کتێبەکە و هەروەها وەرگێراوی فارسیشی بڵاو بکرێتەوە

ئەوە ئێوە و ئەوەش دەقی وتارەکەی من:

"بۆکان لە سەدەی بیستەمدا"

مێژوویەکی پڕ ڕووداو بە زمانی بەڵگە

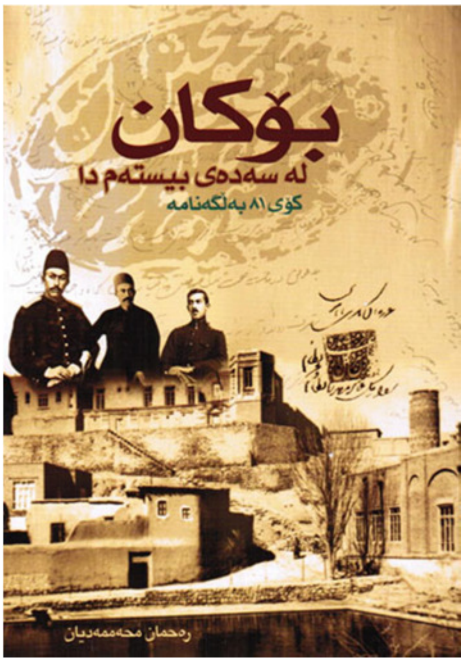

ڕەحمان محەممەدیان، "بۆکان لە سەدەی بیستەمدا – کۆی ٨١ بەڵگەنامە"، بەرگی یەکەم، چاپی پەخشانگای کۆڵەپشتی، تاران ١٣٨٩ [٢٠١٠]، ٤١٦ لاپەڕە، کوردی،

ISBN: 978-600-5816-09-9

ئەم کتێبە، بە هەموو پێوانەیەکی کاری توێژینەوەی ناو کۆمەڵگای کوردستان، کارێکی بەنرخ و لێکۆڵینەوەیەکی کەم وێنەیە: هەڵسەنگاندنی مێژووی سیاسی- کۆمەڵایەتی- ئابووریی شار وناوچەیەک لەماوەی سەدساڵەی سەدەی بیستەمدا، بەگوێرەی ٨١ بەڵگەی متمانە پێکراو.

مێژووی شاری بۆکان وەک بەشێک لە موکریان لە تاریکیدایە، تەنیا بە یارمەتی توێژینەوەکانی گردی زێویە و حەسەنلوو و لەم دواییانەشدا قەڵایچی، ڕووناکییەک دەکەوێتە سەر مێژووی کەونارای شارەکە و مێژوونووسە یۆنانی و ڕۆمییەکانیش هەواڵی هەندێک ڕووداوی ناوچەکە وەک شەڕی ئێران و ڕۆم لە دەوروبەری تەختی سولەیمانمان پێدەدەن. مێژووی دوای ئیسلامی ناوچەکەش جگە لە هەندێک هێڵی گشتی ڕووداوەکان، شتێکی ئەوتۆی لێ دەرناکەوێت ولە چەند سەرچاوەیەکدا نەبێت ئاماژەی ڕاستەوخۆ بە شار و ناوچەکە نەکراوە.

بەکورتی، ئەوەی تائێستا باسی لێوەکرابێت ئەوەبووە کە سەردار عەزیزخانی موکری شاری بۆکان و چەند گوندی ناوچەکەی بە زۆر یا بە خواهیش لە بنەماڵەی "خاکی" ی "مەردانبەگی" کڕیبێت، سێ نەوە دوای ئەو، سەردار عەلی خان ئەو شارەی وا باپیرەگەورەی کردبوویە مڵکی خۆی، لەبری قەرز دابێتە "پەناهی" ناو – تاجرێکی تەورێزی، ئەویش لە ساڵی ١٣٢٣ دا بە بنەماڵەی ئێلخانی زادەی فرۆشتبێت و دوای شۆڕشی ١٣٥٧ ی گەلانی ئێران نەزم ونیزامی ئاغایەتی و خاوەن مڵکی بەتەواوەتی لەگرێژەنە چووبێت و وەک لە گۆرانیدا دەگوترێت، "بۆکان بووبێتە شارستان"! ئەوەندە و هیچی تر!

بەم پێیە، بواری لێکۆڵینەوە لە ڕابردووی شاری بۆکان بوارێکی بەرین و لەعەینی کاتدا، دەست لێ نەدراوە و چاوەڕوانی گەلێک لێکۆڵینەوەی دواڕۆژ دەرکات. جا ئەگەر لەڕابردوودا دەبوایە کەسانی وەک ڕاولینسن بە هێزی سوپایی بریتانیاوە بێنە تەختی سولەیمان، یا ژاک دومورگانی فەڕەنسی بۆنی نەوت هەڵیبگرێت و سەر لە تەرەغە و سەهۆڵان دەربێنێت، ئەمڕۆ ئیتر ڕۆڵەکانی گەلی کوردن بەو ئەرکە هەڵدەستن و ئاوڕ لە ڕووداوە مێژووییەکانی ژینگەی خۆیان دەدەنەوە.

وا ڕێزدار ڕەحمان محەممەدیان- کەسایەتی ناسراوی فەرهەنگی بۆکان، دەستی داوەتە کارێکی گەورە. کاک ڕەحمان هەندێک بەڵگەنامەی کۆنی ناو ماڵی خۆیانی لە لای یەکتر داناوە و کاتێ دیویەتی بۆ ئەوە دەبن بخرێنە بەرچاوی خوێنەر و یارمەتی ڕوون بوونەوەی قوژبنێک لە مێژووی نادیاری شارەکە بدەن، بەشوێن بەڵگەنامەی هاوچەشندا یارمەتی لە هەندێک گەورەماڵی وەک سەیادەت وفەیزوڵڵابەگییەکان و شەڕەفکەندی و مەجیدی و ئیسماعیلی و... خواستووە، لە هەولێر سەردانی بنەماڵەی نەمر حاجی قاسمی کەریمی کردووە و پەیوەندی بە بنەماڵی نەمر عەبدوڵڵا ئێرانییەوە گرتووە و بەمشێوەیە مەودای کارەکەی خۆی فراوانتر کردۆەوە. دڵئاوایی ومتمانە پێکردنی ئەو کەسانەش بۆتە هۆی ئەوەی سەرجەم ٨١ بەڵگەنامە گردوکۆ بکرێن، کە بۆ کاری توێژینەوەی مێژوویی ژمارەیەکی گەلێک سەرنج ڕاکێشە. ئەو ٨١ بەڵگەنامەیە و ناساندن و سەرەتا بۆنووسینیان کتێبێکی بەنرخی ٤٠٠ لاپەڕەیی پێک هێناوە کە بەختەوەرانە ئێستا لەبەر دەستی خۆێنەری کورددایە.

زمانی بەڵگەنامەکان، جگە لە یەک یا دوانیان، فارسییە؛ هەربۆیەش دەکرا کتێبەکە کاری کەمتری لەسەر بکرایە و بە زمانی فارسی بڵاو بکرایەتەوە، بەڵام دڵسۆزیی کاک ڕەحمان بۆ زمانی نەتەوایەتی خۆی، بۆتە هۆی ئەوەی هەر هەموو بەڵگەکان بکرێنە کوردی و ناساندن و سەرەتاکانیشیان هەر بەکوردی بێت.

من بەختی ئەوەم هەبووە پێش بڵاوبوونەوە چاوم بە کاری نووسەر بکەوێت. نووسەر دوای ئامادەکردنی بەڵگەنامەکان و وەرگێڕان و سەرەتا نووسینیان، کارە ئامادەکراوەکەی خۆی بۆ ناردم، منیش سەرنجم دایە یەکدوو خاڵ- کە نازانم دواتر ڕەچاوی کران یان نا، بەڵام دەزانم نووسەری بەڕێز چەندە خۆی بەکارەکەوە ماندوو کرد وشەونخوونی کێشا بۆ ئەوەی کارێکی پاکردە و کەم هەڵە پێشکەشی گەلەکەی بکات. لە بەرانبەر ئەو هەموو زەحمەت و ئەرکەشدا هیچ ناتوانم بڵێم جگەلەوەی سپاسی بکەم و هیوادار بم ڕۆڵەکانی گەل خزمەت و ئەرکەکەی لەپێناو ئەو کارە مەزنەدا فەرامۆش نەکەن. هەروەها هیوادارم دەست پاکی و متمانە پێکراویی کاك ڕەحمان ببێتە هۆی ئەوەی بەڵگەنامەی دیکە لەلایەن ئەو یا توێژێنەرانی وەک ئەوەوە دیراسە بکرێن و ببنە بنەمای نووسینی مێژووی هەمەلایەنەی دوارۆژی بۆکان وەک بەشێک لە کوردستانی خۆشەویستمان.

چەند بەڵگەیەکی ناو کتێبەکە هی کۆتاییەکانی سەردەمی سەردارەکانی بۆکان واتە کۆتاییەکانی سەدەی ۱۹ ن. بەڵگەکانی دیکە بە گوێرەی کات و ڕووداو، لەپەیوەندی ماوەی مڵکایەتی "پەناهی" و "ئێلخانی زادە"دان- کە ئەوی دواییان تا سەروحەددی شۆڕشی ۱۳۵۷ ی ئێران درێژەی کێشاوە. لە ماوەی هەرکام لەو سەردەمانەدا، بۆکان گەلێک ڕووداوی بەخۆیەوە بینیوە: لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا گوندێک بووە بە دیهبان و کوێخاسجیلەوە، پاشان بووە بە "بەخش" وسەرەتا حاکم، ئینجا بەخشداری بووە و لەئەنجام دا شارستان.

لەباری سیاسییەوە، کتێبەکە لە سەردەمی کۆماری کوردستان وماوەیەک پێش ئەویش دەدوێت وبەتایبەت بەڵگەنامەی سەردەمی ڕاپەڕینی ۱۳۳۲ی خەڵکی بۆکان و ناوچەی فەیزوڵلابەگی دژ بەئاغاوات- کە ڕاپەڕینێکی چینایەتی بوو، لە کتێبەکەدا گەلێک بەزۆری ڕەنگیان داوەتەوە. هەوڵ وخەباتی خەڵکی بۆکان و نوێنەرە ئازا و بوێرەکەیان حاجی قاسمی کەریمی، شکات وشکاتکاری و سەفەری تاران وچوونەلای کەریمی سەنجابی ئەندام پەرلەمانی ئەودەمی ئێران و لەڕێگەی ئەوەوە پێشکەش کردنی عەریزە بە دوکتۆر موسەددیقی سەرەک وەزیر، ئایەتوڵلا کاشانی سەرۆکی مەجلیسی شۆڕا، دوکتۆر فاتمی وەزیری ناوخۆ، ووتاردان لەسەر ڕادیۆی تاران و وتووێژ لەگەڵ ڕۆژنامەکان، بەشێکن لەو هەنگاوانەی وا حاجی قاسم بە نوێنەرایەتی لەلایەن خەڵکی بۆکانەوە، پێش کۆدیتای ۲۸ ی گەلاوێژی ۱۳۳۲ هەڵیهێناوە و کتێبی کاک ڕەحمان نەک هەر ئەو ڕووداوانەمان وەبیردێنێتەوە، بەڵکوو بە بەڵگەش پشت ئەستووریان دەکات.

ئەوەی لە کتێبەکە دەردەکەوێت ئەو ڕاستییەیە کە خەباتی خەڵکی بۆکان لەپێناو ئەستاندنی مافەکانیان تەنیا لەسەردەمی مڵکایەتی ئاغاواتی ئێلخانی زادە و موهتەدیدا نەبوو ە مێژووی بەربەرەکانی و خەبات لە پێناوی ئەستاندنەوەی "ئەعیانیی" ماڵ و دووکان و باغ و مەزرا، دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی پەناهییەکان. کتێبەکە ئەم ڕاستییەی بە بەڵگەی تەواوەوە چەسپاندووە، گەرچی دوور نییە پێشتر لە سەردەمی سەردارەکانیشدا مەسەلەکە بەشیک بوویێت لە کێشەی هەمیشەیی خەڵک لەگەڵ ئاغا ودەرەبەگ. ئەم بابەتە گرنگە، بۆ ئەوە دەبێت ببێتە دەسمایەی لێکۆڵینەوەی چڕوپڕی داهاتووی لاوەکانمان و تەنانەت لە دوارۆژدا چەند نامەی دوکتۆرای لەسەر بنووسرێت.

نووسەر کتێبەکەی لەسەر شێوازێکی ئەمڕۆیی داناوە: پێش هەمووشت سەرەتایەکی بۆ کارەکەی خۆی نووسیوە، ئینجا لە بەشی بەڵگەنامەکاندا یەکەم جار عەینی بەڵگەنامەیەکی چاپ کردووە، ئینجا دەقی نووسراوەکەی بە دەستخەتی فارسی ئەمڕۆیی نووسیوەتەوە و پاشان سەرجەمی بەڵگەنامەکەی

وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، لەهەرکوێیەکیش پێویستی کردبێت پەراوێزی بۆ نووسیون و شوێنی نادیار یا سووتاو وپرواوی بەڵگەنامەکانیشی بە ووردبوونەوەی زۆر، ساغ کردوونەتەوە.

بەشێکی گرنگی دیکە لە کاری کاک ڕەحمان، چاپی ژمارەیەکی زۆری وێنەی مێژوویی بۆکان و بۆکانیەکانە بە ناوچەی دەوروبەریەوە. زۆربەی زۆری وێنەکان لەسەرچاوەی دیکەدا نەبینراون.

جیا لە وێنە، دووپارچە شیعری مامۆستای نەمر هەژاریش بۆ یەکەمجار لە کتێبەکەدا چاپ کراون کە بارودۆخی ئیدارەی دوخانیاتی بۆکان لەسەردەمی پێش کۆماری کوردستانمان بۆ ڕوون دەکەنەوە. شیعرەکان، بەرتیل وەرگرتنی مەئموووران و مەزڵوومیەتی تووتنەوانانی هەژاری ناوچەکە بەدەست ئەوانەوە ئاشکرا دەکەن.

ئاوڕدانەوە لە کێشەی ژن لە بنەماڵەی نەریتیی ئەو ساڵانەی بۆکان و ناوچەکە و بێبەش بوونیان لەمیرات و بەشەماڵ و زاڵ بوونی پیاو بەسەر لایەنی دارایی و مڵکیی بنەماڵەدا، یەک لەوخاڵانەیە کە نووسەر سەرنجی تایبەتی داوەتێ و بە بڵاوکردنەوەی چەند بەڵگەنامە بۆمانی ڕوون کردۆتەوە کە ژن لە ناو بنەماڵەی ئاغا ودەربەگ و هەروەها تاجر ودووکاندار یا فەرمانبەری بۆکانی ئەو سەدەمەدا وەک مرۆڤی پلە دووهەم سەیر کراوە و تەنانەت ئەگەر بەشەماڵێک یاسا و شەرع و عورف پێیان دابێت، بە هۆی ئیمزاکردنی سەنەدێکەوە کردوویە بە گەرووی مێرد یا برای خۆیەوە لەکاتێکدا خۆی بە بێ مافی ماوەتەوە.

لە پێک هێنانی کتێبەکەدا گەلێک کەس بە ناردنی بەڵگەنامە یارمەتی کاک ڕەحمانیان داوە. ڕێزدار ئەسعەدی ئێران زادە ژیننامەی باوکی نەمری خۆی (عەبدوڵلائێرانی) بۆ ناردووە؛ کاک حەمەدەمینی شاسەنەم جگە لە پیت چنین، بەڵگەنامەکانی بنەماڵەی مەجیدیی بۆ دەستەبەر کردووە؛ منیش بەش بەحاڵی خۆم شەجەرەنامەی بنەماڵەی خۆمان و کاک ڕەحمانم کە دایکی کۆچکردووم لەسەفەرێکی لەندەندا گوتبووی، بۆ نارد. کاک ڕەحمان ناتەواوییەکانی بیرەوەریی دایکمی تەواو کردوە و لە کۆتایی کتێبەکەدا بڵاوی کردۆتەوە، کە بۆ ئەم کارەش سپاسی دەکەم.

گەلێک هیوادارم بەرگی دووهەم و سێهەمی کتێبەکە بە یارمەتیی خەڵکی بۆکان و ناوچەکەی بەرهەم بێت و دەست پاکیی نووسەر ببێتە هۆی متمانەی خەڵک بۆئەوەی بەڵگەنامەی خۆیانی بخەنە بەردەست و ئەویش نەفەسی درێژی بۆ بەردەوام بوون لە سەر ئەو کارە پیرۆزە هەبێت. یەک لەو بوارانەی کە نووسەر دەتوانێ کاری جیددی تێدا بکات، مێژووی فەرهەنگیی شاری بوکان و بەتایبەت، ڕابردووی پەروەردە و فێرکردنە لە بۆکان- کەخۆی یەک لە کەسانێک بووە ساڵانێکی دوورودرێژ لەوبوارەدا خزمەتی خەڵکی شار و گوندەکانی دەوروبەری کردووە و شارەزای گەلێک لایەنی کارەکەیە.

لەکۆتاییدا بەپێویستی دەزانم ئاماژە بە خاڵێک بکەم کە نووسەر خۆیشی لەچەند شوێنی کتێبەکەدا دەست نیشانی کردووە. کاک ڕەحمان هیوا دەخوازێت بڵاوبوونەوەی بەڵگەنامەکان سەبارەت بەدەوری ئاغاوات لە سەرکوت کردنی ڕاپەڕینی ساڵی ١٣٣٢ بە مەسەلەیەکی شەخسی وەرنەگیرێت و باس لە دیاردەیەکی جیهانی وەک فیئودالیزم نەبێتە هۆی ئەوەی کوڕ و نەوە ونەتیجەی کەسانێک کە لەو سیستەمە کۆمەلایەتی – ئابوورییەدا دەوری کۆسپی سەر ڕێگای پێشکەوتی کۆمەڵایەتی- ئابوورییان بینیوە، کێشەیەکی وا هەمەگیر و جیهانی بکەنە مەسەلەی شەخسی و دڵیان لێی برەنجێت. ئەو دەڵێ هیچ

نیازێکی جگە لە بڵاوکردنەوەی بەڵگەنامەکان و ڕوون کردنەوەی هەل ومەرجی ژیانی ئەو سەردەمەی بۆکان نەبووە و دەبێ ئەو پەیامە بگاتە گوێی کەس وکاری ئەو ئاغایانە کە لەگەڵ هەندێکیاندا دۆستایەتی گەرم و تەنانەت خزمایەتیشی هەیە.

بەهیوای دەرچوونی بەرگەکانی دیکەی ئەم کارە سەرنج ڕاکێشە.

ئەوەی خوارەوەش کۆپی بەرگی پشتەوەی کتێبەکەیە:

٢٠١١/٤/٦ ئەنوەر سوڵتانی